

א. פתיחה

התורה בשני מקומות מפרטת מאלו אבנים ניתן לבנות את המזבח:

ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה (שמות כ', כב).

ובנית שם מזבח לה' אלהיך מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל: אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך (דברים כ"ז, ה-ו).

משילוב שני מקורות אלו ניתן ללמוד את דברי המשנה, כי אבנים שאינן שלמות וכן אבנים שנגע בהן ברזל, פסולות לבניין המזבח:

אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח מבקעת בית כרם. וחופרין למטה מהבתולה, ומביאים משם אבנים שלמות, שלא הונף עליהם ברזל, שהברזל פוסל בנגיעה. ובפגימה לכל דבר (מידות ג', ד).

רמת השלמות של האבן מתבארת בגמרא (חולין יח.); שם נאמר כי פגימה שאין בה כדי חגירת ציפורן אינה פוסלת.

ב. הסוגיה במסכת עבודה זרה

הגמרא במסכת ע"ז (נב): מזכירה את הלשכה שבה גנזו החשמונאים את אבני המזבח שהיוונים שיקצו. היוונים השתמשו באבני המזבח לשם עבודה זרה, ולכן אי אפשר היה להשתמש יותר באבנים אלה. האם לא הייתה כלל אפשרות לבטל עבודה זרה זו, על ידי גוי שיפגע באבנים אלה, כמו כל עבודה זרה של גוי שאיסורה מתבטל בצורה כזו? לכך מתייחסת הגמרא שם:

אמרי: היכי נעביד? ניתברינהו? 'אבנים שלמות' אמר רחמנא. ננסרינהו? 'לא תניף עליהם ברזל' אמר רחמנא.

ישנן שתי אפשרויות להסביר מדוע האבנים השבורות אינן נחשבות שלמות:

1. כיוון שהן חסרות משלמותן המקורית, ואינן עוד כפי שהיו בזמן שנבראו.

2. כיוון שבעת השבירה נוצרו פגימות, והאבן כבר אינה חלקה.

אם נלך בעקבות ההסבר הראשון, יש לשאול על הגמרא - אם אבן שבורה פסולה, בוודאי שאבן מנוסרת פסולה. אם כך, שאלת הגמרא 'ניתברינהו' נראית כמיותרת, ואין צורך להזדקק לאיסור הנפת הברזל!

ובאמת, רש"י במקום הסביר כאפשרות השנייה. ואם כן, עולה מתוך הגמרא שאבני המזבח אינן חייבות להיות שלמות כפי שהיו בעת בריאתן, ואילו הדבר אפשרי, מותר לסתת אבנים חלקות שלא בכלי ברזל. גם מדברי התוספות (סוכה מט. ד"ה שכל) ותוספות רי"ד, שהעלו את השאלה מדוע לא סיתתו באמצעות שמיר, [1] עולה שמותר לסתת את האבנים בכל דבר שאינו מברזל. היתר זה מובא ברמב"ן על התורה (שמות כ', כב), וכן הסביר המלבי"ם את המכילתא בסוף פרשת יתרו.

ג. דעת הרמב"ם

הרמב"ם כותב:

כל אבן שנפגמה כדי שתחגור בה הציפורן, כסכין של שחיטה, הרי זו פסולה לכבש ולמזבח, שנאמר אבנים שלמות תבנה את מזבח ה'. ומהיכן היו מביאין אבני מזבח, מן בתולת הקרקע חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו מקום עבודה ובנין ומוציאין ממנו האבנים או מן הים הגדול, ובנין מהן. וכן אבני ההיכל והעזרות שלמות היו (הל' בית הבחירה פ"א ה"ד).

בעניין אבני המקדש, נאמר (מלכים א' ו', ז): "והבית בהיבנותו אבן שלמה מסע נבנה". בגמרא (סוטה מח). מובאת מחלוקת בעניין אבני המקדש, שלדעת רבי יהודה האבנים סותתו באמצעות השמיר, ואילו לדעת רבי נחמיה האבנים סותתו על ידי כלי ברזל, אך מחוץ להר הבית.

מכל מקום, אבנים אלה אינן שלמות כפי שהיו במקורן, ובכל זאת הן נחשבות אבנים שלמות למקדש. הרמב"ם, המזכיר את שלמות אבני ההיכל והעזרות כהמשך לשלמות אבני המזבח, אינו מחלק ביניהם בעניין זה. [2] הוא כן מחלק ביניהם בעניין אבן שנגע בה ברזל (הל' טו), שהיא פסולה לכבש ולמזבח אך לא להיכל והעזרות. ועל כל פנים, נראה לכאורה שגם הרמב"ם יתיר לסתת אבנים שלא על ידי ברזל.

היעב"ץ ("ב' לחם שמים" על הרמב"ם שם) מנסה לדייק מהרמב"ם, כי הוא אוסר את הסיתות, על פי דבריו בתחילת הל' טו:

ואבני היכל ועזרות שנפגמו או שנגממו פסולות, ואין להם פדיון אלא נגזים.

משמעות המילה "שנגממו", לכאורה, היא שנחתכו בצורה ישרה ללא פגימה. משמע, אם כן, שלדעת הרמב"ם אבני המזבח צריכות להיות שלמות כשעת ברייתן. לדבריו, יש לדחוק בגמרא בע"ז, ולהסביר שאכן לא היה צורך בטעם של "לא תניף עליו ברזל", והגמרא הביאה זאת להראות שישנו טעם נוסף, משום "יגדיל תורה ויאדיר". [3]

לדעת היעב"ץ, המחלוקת בין רבי יהודה לרבי נחמיה, היא אם האבן צריכה להיות שלמה כמו שהייתה מתחילתה, והשמיר רק שימש לחציבה ראשונית של הסלע (כדעת רבי יהודה); או שרק בתוך הר הבית היא צריכה להיות שלמה כפי שהיא מאז שהגיעה למקום (וזו דעת רבי נחמיה).

אך נראה שדיוקו של היעב"ץ אינו מוכרח כלל וכלל; שכן מקורו של הרמב"ם הוא בתוספתא (מגילה פ"ד ה"י). את התוספתא הזו הביא הרמב"ן (מלחמות ה' ע"ז כד. באלפס) אשר גרס בה כגרסת הרמב"ם (שגרס את המילים "או שנגממו"), ובכל זאת סבר שמותר לסתת את אבני המזבח. מכך מוכח שהרמב"ן לא הבין את משמעות הלשון "או שנגממו" כפי שהבינה יעב"ץ.

ונראה לכאורה שיש לומר להפך מדברי היעב"ץ: מעצם העובדה שהרמב"ם כתב דין זה לגבי אבני ההיכל והעזרות ולא על אבני המזבח, משמע שאבנים גמומות כשרות למזבח. לכן נצטרך לומר שאבנים גמומות הן, כפירוש הרדב"ז, אבנים שניטלה מהן חתיכה אך אין שם פגם. ונראה כי הסיבה לדעת הרמב"ם שאבנים אלו פסולות לבניין המקדש וההיכל היא, שהרמב"ם (שם ה"ח) פסק כר' נחמיה, שמותר לסתת אבנים אלו בברזל מחוץ להר הבית, ולכן אין קושי בהשגת אבנים מושלמות. לעומת זאת, אבני המזבח - מאחר שאסור שייגע בהם ברזל כלל, אפילו אם נגממו כשרות.

ועיין בכסף משנה והמהר"י קורקוס (שם ה"ד) שהביאו את דברי התוספות, ונראה מדבריהם שהבינו בדעת הרמב"ם כדעת שאר הראשונים, שמותר לסתת את אבני המזבח שלא באמצעות ברזל.

---

[1] התוספות תירצו שהשמיר אינו עושה את האבן חלקה מספיק. בתוספות רי"ד כתב שלא היה להם שמיר באותו זמן.

[2] גם לפי התוספות וגם לפי הרמב"ן על התורה (שם), שיעור הפגימה באבני המקדש הוא כמו באבני המזבח, ולכאורה נראה שכך גם סובר הרמב"ם. אולם היו אחרונים שחילקו ביניהם, וסברו שהשיעור הפוסל במקדש גדול יותר (מהר"י קורקוס שם, ערוך השולחן העתיד פרק ד, משפט כהן סי' צג).

[3] גם החתם סופר (חי' חת"ס, חולין מה"ת יח. ד"ה וכמה פגימת מזבח) כותב כמו היעב"ץ, שאבן חסרה פסולה למזבח. את דבריו הוא מבסס על לשון הרמב"ן בפירושו על התורה (שמות כ"ה, ז) לגבי אבני החושן: "אבל ענין מלואים הוא, שתהיינה האבנים אבני שלמות שנבראו כך, ולא תהיינה אבני גזית שנכרתו ממחצב גדול או שנחצב מהן כלום, כי גם בתולדת ידוע שאין שלמות כחות האבנים היקרות והסגולות שבהן זולתי

באבן, אשר היא כחלוקי אבנים מן הנחל". אלא שכבר כתבנו לעיל, שהרמב"ן עצמו כותב לגבי אבני המזבח שמותר לסתתן שלא על ידי ברזל, ואם כן דברי החת"ס צ"ע.